

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ГЕЛЛА Олена Іванівна

УДК 72.01.+72.02.

**СЕРЕДОВИЩНИЙ ПІДХІД І ПРОГРАМИ УЧАСТІ
В АРХІТЕКТУРІ 1960-1990 р.**

Спеціальність 18.00.01 - Теорія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Харків – 1999

2.05.1.9
Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті будівництва та архітектури

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00761820 (O)

Науковий керівник:

кандидат архітектури, доцент
Буряк Олександр Петрович,
ХДТУБА, завідувач кафедри
Основ архітектури

Офіційні опоненти:

Доктор архітектури, професор Лаврик Геннадій Іванович, Київський національний університет будівництва та архітектури, завідувач кафедри Архітектурної кваліметрії

Кандидат архітектури, доцент Трегуб Наталя Євгенівна, Харківський художньо-промисловий інститут, доцент кафедри Інтер'єра і обладнання

Провідна установа: Науково-дослідний інститут теорії і історії архітектури та містобудування Державного комітету України у справах будівництва, архітектури і житлової політики, м. Київ

Захист відбудеться "25" січня 2000 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.056.02, Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, м. Харків, вул. Сумська, 40

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури, м. Харків, вул. Сумська, 40

Автореферат розісланий

25 грудня 1999

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Черкасова К.Т.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Робота присвячена розглядові зв'язку між середовищним підходом і програмами участі (які також називають «партисипацією», «рухом до споживача» та ін.). Ці явища новітньої архітектури мали вирішальне значення для формування сучасної професійної ідеології і проектної практики.

У середині 60-х рр. у світі швидко поширюється усвідомлення того, що функціональний ригоризм і формальний аскетизм сучасного руху ведуть до збіднення міського оточення. У 70-ті рр. все частіше як ключова висувається вимога проектувати не окремі будівлі чи комплекси, а створювати їх як частину середовища.

До основних ідей «середовищного підходу» належать визнання того факту, що розвиток міського середовища підлягає своїм власним законам, які не залежать від волі проектувальника та виступають для нього як «природні» закони; визнання апріорної цінності існуючого міського середовища; розуміння середовища як єдиного морфологічно-діяльнісного явища та включення в доняття середовища не тільки морфологічної і функціональної, але також і суб'єктивної складової.

Концептуальні основи середовищного підходу закладені в роботах К. Александера, Р. Вентурі та Д. Скотт-Браун, Б. Дзеві, К. Лінча, Дж. Саймондса, К. Танге, Й. Фридмана. Найбільш ранні з вітчизняних досліджень належать Є. Ассу, О. Беляєвій, Ю. Вооглайду, О. Високовському, В. Глазичеву, В. Голофасту, О. Зинченку, Р. Каганову, Г. Лебедевій, О. Махровській, А. Рудницькому, В. Середюку, Т. Товстенку, А. Урбаху, В. Хорошилову. У цих роботах архітектурне середовище розглядається як антропогенний ландшафт, у контекстах екосистемного підходу, процесів сприйняття архітектурного оточення людиною тощо.

Професійні засоби сучасної архітектури вивчали Р. Бенем, З. Гідіон, Ч. Дженкс, Н. Певзнер, К.Фремpton, а з вітчизняних авторів — О. Іконніков, А. Пучков, О. Рябушін, В. Тасалов, В. Хайт, А. Шукурова (світогляд та естетика), Г. Меєрович, С. Хан-Магомедов (модернізм у радянській архітектурі), О. Буряк, Д. Сладков (розвиток засобів проектування) та ін.

Різні форми т.зв. партисипаційних програм («програм участі», від participation — участь, далі ПУ) поширюються також в 60-ті роки. У рамках ПУ розробки і прийняття проектних рішень здійснюються за діяльної участі всіх зацікавлених сторін. ПУ спрямовуються на включення пересічних громадян у процес проектування і охоплюють містобудівні і освітні програми, захист прав жителів, експертизу інвестиційних проектів, програм міського розвитку, розміщення проблемних виробництв та б.ін.

Принципи залучення споживачів до процесу проектування розроблялися згаданими вже К. Александером, Й. Фридманом та Д. Скотт-Браун. Досвід перших «програм співучасті» було висвітлено у публікаціях, присвячених роботам Л. Кролля, Р. Хекні, Р. Ерскіна, у статтях Ч. Дженкса, Л. Кріє, М. Кюлло, А. Грюмбака та ін., де розглядалися взаємовідносини людей і середовища, вплив архітектурної продукції на людську поведінку, приклади «зворотнього зв'язку» між споживачем та архітектором.

Проблеми взаємодії населення і проектувальників у Радянському Союзі розглядалися Е. Гольдзамтом, Л. Коганом, О. Лолою, В. Морозовим, Н. Риковим, В. Хайтом. Але монографічні дослідження з цього питання практично відсутні (виняток складають дисертація О. Зинченка і посібник «Городская среда. Технология развития» під ред. В. Глазичева).

Хоча СП і ПУ були викликані до життя схожими обставинами і розвивалися паралельно, вони розглядаються у професійній літературі відокремлено. Практично не досліджені як причини їхньої одночасної появи, так і природа взаємозв'язку між ними. Мотиви недостатньої уваги до даного питання на Заході і в країнах колишнього СРСР є різними. Для західних архітекторів тут немає проблеми, тому що рівнобіжність виникнення та розвитку обох явищ для західного архітектора є очевидним фактом. У СРСР не було й мови про реальне самоврядування та самодіяльність населення. Тому й СП і ПУ розглядалися тут як «чужа» теорія.

Сьогодні, з відродженням в Україні інституту місцевого самоврядування, ця тема набуває актуальності. Будівництво й архітектура перестали бути державною монополією. З'явилися приватний і муніципальний замовники, асоціації власників житла і інші нові суб'єкти проектного процесу. Архітектурне середовище починає знаходити конкретних господарів. Тому на порядок денний стають задачі формування практичного середовищного проектування і сполучених з ним форм суспільної участі.

У 70-ті — 80-ті рр. вітчизняна архітектурна практика нагромадила показовий перелік провалів та напівудач при здійсненні середовищних програм (напр., реконструкція вул. Арбат у Москві). Немає особливих досягнень й у впровадженні середовищних і партисипаційних методів у підготовці архітекторів. Тривалий період спекулятивного теоретизування і творчих негараздів у спробах реалізації СП сформував у наших архітекторів комплекс недовіри до цього напрямку розвитку професії. Всі ці об'єктивні і суб'єктивні причини викликають потребу у теоретичному аналізі природи і розвитку СП і ПУ, як єдиного явища, в архітектурі Заходу, а також у новому осмисленні аналогічного досвіду в нашій країні.

Метою даної роботи є виявлення причин, що обумовили одночасну появу в архітектурі ХХ ст. середовищного підходу та практики участі спожи-

вачів у проектуванні, розкриття природи взаємозв'язку між ними і, на цій основі, розроблення пропозицій щодо активного освоєння цих методів у вітчизняному архітектурному проектуванні та освіті архітекторів.

Задачі дослідження:

— проаналізувати походження і розвиток в архітектурній ідеології ХХ ст. середовищних ідей, а також уявлень про роль споживача в проектному процесі і виявити системну спільність у процесі генези професійно-ідеологічних підстав СП і ПУ;

— провести аналіз і систематизацію прецедентів середовищного проектування і програм участі у світовій і вітчизняній архітектурній практиці;

— на основі аналізу підходів до реалізації принципів середовищного проектування у вітчизняній архітектурі 70-х — 90-х рр. виявити основні проблеми, що перешкоджають ефективному використанню середовищних методів і широкому впровадженню ПУ у вітчизняну практику архітектурного проектування та управління міським розвитком;

— проаналізувати зміни у світовій практиці середовищного та партисипаційного підходів і намітити шляхи розвитку відповідних напрямків у системі архітектурної діяльності та у підготовці архітекторів в Україні.

Об'єктом дослідження є середовищний підхід і програми участі як напрями в архітектурній діяльності та ідеології ХХ ст.

Предмет дослідження — просування фронту середовищних і партисипаційних розробок у взаємозв'язку зі становленням професійних уявлень про архітектурне середовище.

Межі дослідження. Хронологічно предмет дослідження обмежено періодом 60-х — 90-х рр. нашого сторіччя, у міру необхідності залучається також матеріал передісторії середовищних уявлень, що стосується к. ХІХ — п. ХХ ст. Географічно робота охоплює розвиток підходів, що досліджуються, у Західній Європі, США і Японії, а також у країнах колишнього СРСР, у першу чергу в Україні і Росії.

Методика дослідження включає:

— аналіз процесу становлення ідей середовищного підходу в архітектурній ідеології сер. - 2-ї пол. ХХ ст.;

— збір і систематизацію матеріалів про реалізовані ПУ;

— упорядкування історично-типологічної діаграми розвитку шкіл і напрямків архітектури ХХ ст. у їхньому відношенні до ідеології СП і ПУ, з використанням оцінок експертів і контент-аналізу літературних джерел;

— аналіз, за допомогою створеної історико-типологічної діаграми, основних тенденцій розвитку СП і ПУ в архітектурній діяльності;

— опрацювання перспективних моделей організації проектування й архітектурної освіти, які включають використання ПУ і принципів СП.

Наукова новизна отриманих результатів. Досліджено й описано процес становлення і розвитку середовищної та партисипаційної ідеології в архітектурі ХХ ст. Вперше проведено порівняльний аналіз прецедентів теоретичної і проектно-методичної роботи в галузі управління розвитком архітектурного середовища, залучення споживачів у процес проектування. Виявлено причини труднощів при впровадженні середовищних ідей і методів у вітчизняну практику архітектурно-містобудівного проектування, а також в управління містом та архітектурну освіту.

Запропоновано моделі включення партисипаційно-середовищних методів у практику архітектурного проектування і муніципального управління та побудови процесу архітектурної підготовки з використанням середовищної ідеології та прийомів міждисциплінарної (партисипаційної) організації навчального процесу.

Особистий внесок здобувача. Здобувачу належать у роботі [1] — викриття системної спільності середовищних ідей та уявлень про роль споживача в процесі проектування та їх професійно-ідеологічних підстав.

Практичне значення отриманих результатів може полягати у їх використанні для експериментального впровадження програм участі в практиці архітектурно-містобудівного проектування, а також у програми підготовки та перепідготовки архітекторів. Важливим тереном застосування результатів роботи є також муніципальне навчання членів територіальних громад, спрямоване, м. ін., на прищеплення жителям навичок взаємодії з архітектором і участі у прийнятті рішень на муніципальному рівні.

Апробація результатів дисертації — основні положення роботи доповідалися автором в 1996 — 1999 рр. на науковому семінарі кафедри Основ архітектури ХДТУБА, а також на LI — LIV науково-технічних і науково-методичних конференціях ХДТУБА. Основний зміст дисертації опубліковано у 6 статтях, одну з яких написано у співавторстві.

Авторка брала участь у підготовці і проведенні Координаційної наради «Міста України — вибір шляху» та семінару «Політика розвитку для м. Луганська» (Луганськ, 13 — 14 листопада 1995 р.), II-ix і III-ix Загальноукраїнських муніципальних слухань (1996 — 1997 рр.), міжнародного семінару «Ресурси міського розвитку» (Львів, 26 — 28 березня 1996 р.), навчально-проектної гри «Концепція розвитку предметно-просторового середовища центру м. Люботина» (Люботин Харківської обл., 1996 р.).

Матеріали дисертації достатньо повно опубліковані в 6 працях загальним обсягом 1,54 а.а., з них 5 у виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура і обсяг роботи — дисертаційне дослідження складається з текстової частини обсягом 202 стор., яка містить вступ, три основних розділи, 33 аркуші ілюстрацій та список використаних джерел зі 173 найменувань на 13 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «Середовищний підхід і партисипація в системі сучасної архітектурної ідеології» розглядається історична логіка формування ідей «середовищного проектування» і поступового розвитку участі споживачів у виробленні проектних рішень. Ці концепції багато в чому визначають шляхи розвитку професії у світі в повоєнний період.

Однією з ключових ідей архітектури поч. ХХ ст. були ідеальні міста індустріальної епохи. Починаючи з «міст-садів» Е. Говарда, ця ідея ставила архітектора в позицію організатора життя для безіменного натовпу. До її появи спричинилося визнання факту, що велике місто ХІХ ст. фізично переросло межі розумного і стало непридатним до життя. Усвідомлення цього привело до численних спроб впровадження жорстких санітарних норм, розчищення нетрів і будівництва економічного і гігієнічного житла для робітників, створення ефективних міських сполучень. Концепція «міста-саду» була спробою примирення романтичних уявлень про ідеальне місто з санітарними нормами і стандартами руху транспорту. Тоді ж із біології і соціології прийшов термін «середовище», що набув соціально-політичного і санітарно-гігієнічного відтінку.

У ході формування Модерного руху досередовищні уявлення про архітектурно-просторове оточення трансформувалися в організаційно-функціональні. Інженерні схеми процесів і функціональних структур, народжені «другою індустріальною революцією» к. ХІХ ст., з ентузіазмом були поширені архітекторами-модерністами на проектування архітектурних об'єктів і міських структур. Місто розглядалося як «об'єктивна реальність» природничої науки, із зовнішньої дослідницької позиції, як об'єкт, що існує поза волею та намірами людей. Його проектували в розрахунок на масового анонімного споживача, ігноруючи індивідуальні і суспільні відмінності майбутніх жителів. Діячі сецесії і раннього функціоналізму нігілістично заперечували як цінності «минулої» культури, так і реальний рівень сучасного їм суспільного розвитку. Модерний рух програмно відмовився від урахування історикоархітектурного контексту. Зарозуміла віра в науку та у власну інтуїцію унеможливила для зодчих цієї епохи дбайливість і до звичайного міста, і до реальної людини. Їх ідеологія була прямою протилежністю і середовищному мисленню, і партисипації.

Після другої світової війни модерністська доктрина була піддана аналізу з погляду гуманітарної науки, екології, новітніх технологій та суспільній критиці. На цій хвилі з'явилися «органічна архітектура» та моральна проповідь необруталізму. Однак професійне ставлення до середовища і споживача практично не змінилося: архітектор, як і раніше, мислився як майстер-творець, а споживач — як пасивний об'єкт маніпуляцій. Ґрунтовні зміни пог-

ляду на людське середовище сталися лише у 60-ті рр., за глобальної кризи функціоналізму, як альтернатива доктринам Модерного руху, насамперед його науково-інженерному об'єктивізму.

В кінці 50-х рр. це супроводжувалося крахом ідей мікрорайону і функціонального міста, які на практиці довели свою антигуманність. Поширилося розуміння, що середовище завжди конкретне й адресне (місто, подвір'я, домівка, «індивідуальні середовища» і т.д.). З певним здивуванням дослідники-архітектурознавці (Б. Лассюсь, Д. Скотт-Браун, Р. Вентурі, Ч. Дженкс) відкрили для себе існування самодіяльного споживача, що не тільки свавільно пристосовує витвори майстрів до реального життя, але й споруджує будинки і цілі поселення без втручання архітектора. З іншого боку, технологічний стрибок 60-х рр. викликав реакцію у вигляді хвилі футурологічних проєктів «міст майбутнього». Їх автори (японські метаболісти, П. Меймон, І. Фрідман, Н. Шеффер, московська група НЕР та б.ін.) пропонували життя, повністю узалежене від волі проєктувальника та від надскладного технічного обладнання.

У 60-ті рр. амбівалентне, апологічне й водночас іронічне ставлення авангардних митців до «масової культури» і до технічних новацій породило феномен поп-мистецтва, що одним із розгалужень захопив архітектуру (група «Аркігрем», «Нова Віденська школа», той же Р. Вентурі).

З поширенням на поч. 70-х рр. постмодерністських тенденцій в архітектурі з'являється напружений інтерес до історії (Р. Бофілл, Ч. Мур, Р. Стерн). Це співпало з суспільним рухом за охорону не тільки пам'яток, а й більш широкого місцевого контексту. Абсолютно конфронтаційному підходу модернізму до спадщини був протиставлений т. зв. інклюзивний підхід («той, що включає»). Постмодерністське зречення реформаторської та «виховної» ролей архітектури на користь її інформаційної і символічної функцій потребувало відновлення зв'язків між архітектурним оточенням та людською поведінкою, звичаями, способом буття.

Щоб перетворити, не руйнуючи, деградує міське оточення на естетичне і здорове середовище, архітектор заглибився у простір міської вулиці, подвір'я, кварталу, тракуючи себе переважно як фахівця з інтер'єру міста. Замість «глядача» з'являється активний споживач, що перебирає на себе відповідальність за своє життєве оточення, звертаючись до архітектора по раді і допомогу. Ця стратегія вперше була реалізована у відомій реконструкції кварталу Кройцберг у Західному Берліні (з 1967 р.).

У 70-ті рр. посилюються тенденції до відновлення зв'язків європейської урбаністичної традиції з класицизмом і народною архітектурою. Мета так званого «нового урбанізму» (Р. Кріє, Л. Кролль, М. Кюло та ін.) — реконструювати архітектуру шляхом «подвійної рефлексії» у ракурсах часу й про-

сторю. Вищими цінностями стають доречність та включення у контекст. Архітектура прагне, лишаючися сучасною, гармонізуватися з історичним тлом (за рахунок масштабу, ритму, відмови від модерністської агресивності) або навіть замаскуватися під оточення. Історичні стилі переосмислюються у сплаві з «сучасними» формами. Еклектизм стає нормальним засобом зв'язку з полікультурністю великого міста. Архітекторами і урбаністами активно дискутуються проблеми взаємодії між проектувальником і споживачем архітектури. Пунктом відліку в нових середовищних концепціях стає конкретний мешканець, на противагу узагальненому, «середньостатистичному» споживачеві модернізму.

Умови, за яких існувала вітчизняна практика 70-х — 80-х рр., виключали можливість архітектури, яка спиралася б на самодіяльність населення. Цьому об'єктивно протистояли централізоване фінансування, єдина державна система проектування, державна власність на землю та нерухомість. Радянська суспільна модель виключала як самодіяльність колективів мешканців, так і прояви самостійного мислення на рівні міської влади. Містобудування і місторегулювання фактично були герметичними щодо запозичення соціальних, організаційних і технічних рішень, сформованих по той бік «залізної завіси».

За цих умов «середовищний підхід» здавався зручним способом обходу заборон і хоча б часткового подолання одноманітності забудови. Він прийшов до нас слідом за т.зв. «системним підходом» і багато в чому в опозиції до останнього. Хоча середовищні розробки в більшості лишалися в межах «аналізу і критики іноземного досвіду», за чверть століття в СРСР з'явилася достатньо представницька література з СП. Її аналіз доводить, що генеральний зміст більшості висунутих концепцій міститься між наведеними нижче смисловими полюсами:

— середовище (радіше, предметно-просторове оточення) розглядається іззовні, як об'єкт «перетворювальної» діяльності технолога-організатора; середовищний підхід фактично підміняється системним;

— у проектуванні та реалізації проектів, що утворюють середовище, діють різні професіонали, і це стає певною обмеженою формою партисипації — міждисциплінарною організацією проектування;

— поняття архітектурного середовища спирається не на системні категорії (процесу, структури, функції і т.д.), а на категорії «місця» і «ситуації»; при цьому є принциповим, що суб'єкт проектної діяльності не співпадає із суб'єктом діяльності в середовищі; відтак, прийняття адекватного проектного рішення настає як результат включення середовищного суб'єкта (громади, населення, «людини з вулиці») у процес проектування.

Проведений аналіз генези та змістовної структури сучасної архітектур-

но-середовищної ідеології дозволив далі перейти до структуризації загальної картини просування фронту середовищних і партисипаційних розробок, яка б охоплювала характерні проекти та реалізації, здійснені у рамках досліджуваної ідеології.

У другому розділі «Реалізація середовищних уявлень в архітектурній та суспільній практиці. Напрями і прецеденти» проведено порівняльний аналіз творчих течій та теоретичних доктрин архітектури ХХ ст. у їх відношенні до ідеології СП і ПУ. Результати зведені у історико-типологічну діаграму та аналітичні схеми, що відображають основні тенденції розвитку середовищного і партисипаційного проектування у 1940 — 1990 рр.

Розглянуто діапазон організаційних варіантів, що включає шість типів відношень «архітектор — майбутній споживач»: (1) архітектура для архітектури, (2) технократичний соціалізм (спроби втілити засобами архітектури принципи соціальної рівності), (3) міждисциплінарний підхід, (4) адвокативне планування, (5) самопроектування і (6) архітектура без архітектора. Зростання ступеня ангажованості споживача у проектний процес в цілому співпадає з категоріальним протиставленням між системно-технологічним і середовищним підходами. Чим тоталітарніше зорієнтований архітектор, чим менша увага до опінії реального споживача, тим більше звертань до засобів системної, технічної організації. І навпаки, чим тісніше архітектор співпрацює з спільнотою споживачів, з місцевою владою і т.п., тим більшої ваги для нього набувають індивідуалізовані уявлення про місце та про ситуації, що розгортаються на конкретному терені.

Методологічною підставою такого поділу є те, що в архітектурі 2-ї пол. ХХ ст. утворилися два основні уявлення про архітектурне середовище. Одне системне, що спирається на категорії процесу, структури/функції, морфології й т.п. Друге, сформоване трансавангардом 60-х рр., ґрунтується на категоріях місця і ситуації — це останнє, власне, і є середовищним підходом.

У розвитку взаємовідносин між архітектором і споживачем виділено низку основних віх, що позначають процес становлення середовищної і партисипаційної практики: Х Конгрес СІАМ і проголошення кінця «героїчного» періоду Модерного руху (1956); студентські протести проти модерністських догм, початок широкого «руху до споживача», що набуде пізніше форми архітектурної адвокатури та «захисного планування» (1968); Всесвітня конференція «ХАБІТАТ-76» і рекомендації ЮНЕСКО щодо історичних ансамблей; прийняття у низці країн законів про партисипацію (1976); прийняття Міжнародної хартії про охорону історичних міст (1987); Всесвітня конференція «ХАБІТАТ-II» і прийняття Стамбульської декларації «Екополіси — поселення зі сталим розвитком» (1996).

В к. 60-х — на поч. 70-х рр. на Заході розгортається криза суспільнополітичного життя, під впливом якої різко прискорюється еволюція форм діяльності, спрямованої на залучення споживача до проектного процесу. Орієнтирами професійної свідомості молодих архітекторів стають постмодернізм і «архітектура спільнот».

Аналіз довів, що в період 1870 — 1990 рр. спостерігається певна циклічність розвитку архітектурної ідеології і практики по відношенню до виділеної у роботі системи уявлень. Перший пік уваги до потреб місцевих спільнот прийшовся на 1890-ті — 1900-ті рр. (К. Зітте, Е. Говард). Він був пов'язаний з розквітом європейських шкіл муніципального управління, серед яких шановану позицію займали українські — київська (Г. Дубелір) та харківська (О. Погорілко, М. Диканський, Л. Ейнгорн). Ця спадщина зазнала у 30-ті роки ерозії під впливом потрясінь першої світової війни, тоталітаризації і милітаризації суспільства.

Заперечення «модерної» ідеології і повернення до цінностей минулого у 60-ті рр. починається також на хвилі політико-ідеологічної кризи. Критика спрямувалася на західне «суспільство споживання» і технократичне управління. Криза була посилена рухом за права людини і відлунням в'єтнамської війни. Заперечення цінностей попередньої генерації вилилося у часткове повернення до ідей, які передували витокам модернізму. Та нова якість в архітектурі вела не до відродження ідеології і стилістики к. XIX або поч. XX ст., а радше до «реасиміляції» архітектурної спадщини у новому культурному контексті. Зникають перебільшена серйозність архітектури к. XIX — поч. XX ст., її пієтет до історії, пов'язані з «науковим», раціонально-інженерним походженням еkleктики і раннього функціоналізму. Постмодерна архітектура стає внутрішньо толерантною, тобто потенційно середовищною.

Вищий пункт інтересу до середовищної проблематики світова архітектура проходить на межі 80-х рр., коли вичерпалася «протестна» енергія постмодерну і коли на архітектурних ринках домінували неоеклектика та іронія. Перехід через максимум зацікавленості у СП і ПУ не означає, що на цьому рубежі всі питання, що їх поставили середовищний та партисипаційний підходи, знайшли своє повне та адекватне розв'язання.

Далі шляхи пошуку вміщуються між двома векторами розвитку. Перший схиляється до «модерністського» полюсу архітектурного мислення і позначає тенденцію до появи чергової хвилі неомодернізму. Це, зокрема, підтверджується сенсаційним успіхом хай-теку і деконструктивізму у 80-ті та на поч. 90-х рр. (Е. Піано і Р. Роджерс, Н. Фостер, З. Хадід). Другий вектор є продовженням розвитку соціальної орієнтації архітектури у 50-ті — 80-ті рр. Він був спрямований на вдосконалення партисипаційних технік, реальний підйом регіональних архітектурних шкіл і маніфестувався рухом т. зв. «критичного регіоналізму».

У третьому розділі «Специфіка застосування методів середовищного проектування і програм участі в умовах перехідного періоду» аналізується ситуація, що склалася у 90-ті рр., коли подальший розвиток вітчизняної архітектури все більше визначається процесами політичної демократизації, децентралізації влади і управління та приватизації господарства. Відповідні зміни у професії архітектора розглядаються в даному розділі стосовно сфер архітектурно-містобудівного проектування, муніципального управління та архітектурної освіти.

На пострадянському просторі склалася нова оргуправлінська ситуація, що докорінно змінює умови організації проектної діяльності. Децентралізація системи державного управління відроджує муніципальні структури управління. В результаті демократизації суспільства з'явилися нові соціальні суб'єкти — місцеві територіальні громади з їхніми правами й обов'язками. В результаті приватизації зі зникненням «єдиного народногосподарчого комплексу» і централізованої системи проектування з'являються нові учасники проектно-реалізаційного циклу — платоспроможний споживач, приватний замовник і незалежний виконавець.

Звідси витікає необхідність в архітекторах нової формації, здатних вести приватну проектну практику. В Україні йде складний процес відновлення системи місцевого самоврядування і його функцій стосовно міста. При цьому реформуються державні і фактично заново створюються муніципальні механізми управління міським середовищем. Муніципалізація управління розвитком міського середовища, у свою чергу, загострює проблеми участі населення у розвитку міських територій.

Муніципальне управління в Україні ведеться з XV ст., від запровадження Магдебургського права. На початку XX ст. на Україні існувало міське управління, гідне найрозвинутіших країн тогочасної Європи. Ця традиція перервалася у 1919 р., в момент ліквідації самостійності місцевих органів влади, одержавлення муніципальної власності і створення системи вертикальної підпорядкованості місцевих рад. У 30-ті рр. галузеве управління і залишковий принцип фінансування міських потреб покінчили з місцевим самоврядуванням в СРСР, і ця ситуація тривала до 1992 р.

Після отримання незалежності, конституційного та законодавчого закріплення місцевого самоврядування, нова структура влади зажадала принципової зміни існуючих методів і форм управління середовищем. У зв'язку з цим виникла необхідність у кардинальному перегляді методів планування територіального розвитку поселень України, який здійснюється з ініціативи Держбуду України (О. Вашкулат, В. Гусаков, В. Нудельман та ін.) та за сприяння міжнародних організацій.

На Заході, за умов ринкового господарства, склалася гнучка децентралізована система управління проектуванням і будівництвом. У ній бере участь безліч соціальних суб'єктів: промислові компанії, міські служби, компанії-забудовники, банки, страхові товариства і т.д. Опрацьовані ними планувальні схеми заповнюються розмаїттям локальних рішень, які приймаються будівельними компаніями, дрібними забудовниками — фірмами та родинами. Залучення громадян до прийняття проектних рішень відбувається при врахуванні соціальних факторів (розподіл населення на групи з визначенням їхніх потреб) й адміністративно-управлінських (залучення місцевої влади і громадян до обговорення планів, що передують схваленню плану місцевою владою), а також при здійсненні проекту (у т.ч. оренда і/або продаж землі і будівель).

Якщо в СРСР вся підготовка проектування велася державними проектними інститутами, на Заході проблемами розвитку міста займаються переважно муніципалітети. Останні мають бути певними, що запроєктоване не заподіє шкоди природному довкіллю та архітектурному середовищу. Підготовку проектування — від відводу ділянки й економічних розрахунків аж до проектування інженерних мереж — здебільшого виконують міські планувальні бюро. Муніципалітет проводить конкурси на забудову ділянок, тендер на проектні та будівельні роботи (або дає замовлення конкретному архітектору), виконує, нарешті, функції контролю.

Перші пошуки в напрямку залучення громадян до проектів міської реконструкції розгорнулися в СРСР на поч. 80-х рр. Вітчизняними архітекторами та соціологами протягом наступного десятиріччя було створено теоретичну базу для розвитку досліджень міського середовища (О. Гутнов та Г. Лежава, Г. Каганов, Ю. Щенков) та запровадження обмежених форм партисипації, прийнятних за радянських умов. Одночасно з теоретичними концепціями опрацьовувалися методи фіксації результатів «польових» середовищних студій та методологічні засади середовищного проектування (Б. Єрофалов, О. Зінченко, А. аль-Мутлак, С. Смоленська, Д. Щелкунов). Робилися також піонерні спроби організації спільної діяльності проектувальників, мешканців і місцевої влади (О. Високовський, В. Глазичев, М. Коник, Г. Щедровицький та ін.).

У другій пол. 80-х рр., з початком «перебудови», починаються більш активні спроби модифікувати радянську систему архітектурно-містобудівного проектування і пристосувати її до умов децентралізації управління і господарчих реформ, що почалися. Спроби подолання стереотипів радянського мислення в архітектурному проектуванні полягали головним чином у намаганні перейти від системно-організаційної до середовищної парадигми проектування, а також у розвитку форм ПУ, пристосованих до вітчизняних умов. Серед них були проектні та експертні семінари, організаційно-діяльнісні ігри, численні громадські слухання та ін.

На підставі проведеного аналізу в роботі запропоновано принципову схему організації програм та проектів розвитку архітектурного середовища за участю городян. Проект розвитку середовища є розгалуженою багаторівневою структурою діяльності. У дослідження стану «міської тканини», які є невід'ємною частиною проекту, мають бути залучені представники спеціальних міських служб (градоустрою, освіти, опіки, фінансів, права тощо) та підлеглих їм мереж життєзабезпечення. Починаючи з дослідницької стадії, до процесу реалізації проекту залучається також населення у постаті опорних точок міського життя — спільнот (у тому числі національні, церковні тощо), сусідських об'єднань громадян і т. ін. Напрямок розгортання проекту на рівні муніципальної політики визначається міськими програмами розвитку та контролюється місцевою владою та населенням через спеціально утворені цільові муніципальні органи.

Радянська система архітектурної освіти, яка була добре пристосована до завдань відтворення специфічної тогочасної проектної культури, за нових умов мала б зазнати суттєвих змін. Зараз вітчизняна архітектурна школа стоїть на роздоріжжі між альтернативними напрямками подальшого розвитку. Це, з одного боку, продовження традицій школи 60-х — 80-х рр., в основі якої лежить методика МАРХІ (Б. Бархін, О. Степанов та ін.); з другого — відновлення перерваного на початку 90-х рр. руху до реалізації ідей середовищного підходу і «архітектури громад». Досьогодні українська архітектурна школа йшла переважно першим шляхом. Тому бажаною виглядає переорієнтація організаційних зусиль професійного співтовариства на формування такого навчального середовища, яке б сприяло розвитку більш сучасних складових професійної сфери.

При цьому сучасні моделі архітектурної підготовки в країнах Заходу можуть служити лише орієнтирами щодо напрямку цієї трансформації. Специфіка пострадянського суспільства вимагає суттєвої модифікації освітніх методів та підходів, відомих зі світової практики. Аналіз доводить, що особливу увагу української архітектурної школи мала б привернути практика підготовки за фахом Urban Design (міський дизайн), започаткована у США у 1960-ті рр. Її засновники (Г. Ганс, Д. Скотт-Браун та ін.) виходили з того, що в системі робочих методів цієї професії чи не найістотнішим є досягнення балансу між суперечливими потребами різних груп користувачів і клієнтів. Педагогічна практика «міського дизайну» передбачає у навчальному проектуванні активну роботу з мешканцями; важливими є засоби аналізу потреб різних груп користувачів, а також техніки спілкування з непрофесіоналами.

Інший важливий момент — пошук ефективних засобів адаптації майбутнього архітектора до умов реального професійного середовища. Наприклад, у Великій Британії студентів-архітекторів протягом семи років необ-

хідно пройти два етапи тривалого стажування у проектному виробництві і здати три іспити RIBA (Королівського інституту британських архітекторів). Аналогічні правила діють у більшості європейських країн.

Центральний висновок з цього — впровадження засад середовищного проектування до системи підготовки архітекторів, що реформується, матиме ефект лише за умови навчання майбутніх архітекторів методам залучення споживачів до прийняття проектних рішень та техніці організації партисипаційної комунікації. Запропоновано модель такої організації навчального процесу, де передбачено (1) участь студентів з четвертого року навчання у міждисциплінарних проектних студіях — як практику перед дипломом бакалавра, а також (2) організацію партисипаційних циклів на завершальній стадії підготовки. Такі цикли мають на меті особисту участь студентів у проектах розвитку середовища. При цьому у тих самих проектних циклах студенти, які мають отримати дипломи фахівців, беруть участь як проектувальники, а майбутні магістри — як дослідники.

Функціонування механізмів управління архітектурним середовищем, як і процеси підготовки, вимагає відповідного забезпечення. Насамперед йдеться про утворення комплексу спеціалізованих регулятивів, тобто правил, норм та обмежень, що діяли б як на загальнодержавному (законодавчому), так і на місцевому рівні. Цей нормативний простір має підлягати юрисдикції, по-перше, національного законодавства (у постаті законів про архітектурномістобудівну діяльність, про місцеве самоврядування, земельного кодексу, законів про охорону пам'яток тощо) і, по-друге, статутів місцевих територіальних громад (у т.ч. місцевих правил забудови та використання територій («зонінгу»), концепцій розвитку та генеральних планів, місцевих правил щодо охорони довкілля та історичної спадщини). У роботі показано, що до структури такого комплексу мають входити (1) програми та проекти розвитку, (2) положення про діяльність місцевих служб, (3) місцеві бюджети, (4) нормативи роботи мереж життєзабезпечення та (5) статuti громадських об'єднань, причетних до вирішення проблем розвитку архітектурного середовища.

Середовищне проектування і партисипаційна практика для свого запровадження і поширення потребують, крім того, розгалуженого забезпечення знаннями, що є важливим і перспективним полем для теоретико-архітектурних досліджень і узагальнення практичного досвіду. Таке теоретико-методичне забезпечення має охоплювати знання про предметно-просторове оточення (зокрема, про такі його аспекти, як природний ландшафт, межі і внутрішня структура поселень, шляхи сполучення, морфологія забудови і міських просторів, технічні системи, знаковість предметно-просторового оточення) та про людську поведінку і діяльність у цьому оточенні (тобто про склад населення, структури його діяльності, структури свідомості, цілі і цінності, спосіб

життя, режими міського життя, процеси суспільного розвитку). У дисертації проведений узагальнений аналіз сучасного стану речей у цій області професійних знань як в країнах колишнього СРСР, так і за кордоном. Можна констатувати, що як у вітчизняній науці, так і в світі найбільш розроблені питання взаємозв'язку поміж морфологією та забудовою населених місць і, відповідно, образом життя, стереотипами поведінки тощо. Значний обсяг досліджень і методичних рекомендацій припадає на розподіл населення по території міста за ознаками соціальної, національної приналежності та роду занять (це переважно західні дані, починаючи з робіт Чикагської школи 20-х — 30-х рр.). В той же час найменш розроблені як у нас, так і на Заході питання зв'язку між напрямками суспільного розвитку і структурою урбанізованого середовища, а також впливом цих процесів на зміни у ландшафті.

ВИСНОВКИ

1. Ідеї середовищного підходу завдячують своїм походженням кризі функціоналістської ідеології, рухові за цивільні права, екологічному рухові і поширенню уявлень про нову активну роль споживача в проектному процесі та їх розвиткові у системі архітектурної ідеології ХХ ст., а також тісно пов'язані з соціальними дослідженнями та експериментами к. 60-х – поч. 90-х рр. Становлення середовищних і партисипаційних ідей і практики можна поділити на такі основні етапи:

— 40-ві — 50-ті рр. — практична відсутність середовищної і партисипаційної практики за панування модерністської проектної ідеології;

— к. 50-х — к. 60-х рр. — посилення впливу ідей урбан-соціології у провідних архітектурних школах Заходу, пов'язане з т.зв. «архітектурою кон-тестастії»; відкриття феномену «архітектури без архітектора»;

— поч. 70-х — 80-ті рр. — широке запровадження середовищної і партисипаційної практики на загальному тлі постмодерністського руху;

— 80-ті — 90-ті рр. — розвиток «архітектури спільнот» — вироблення та поширення ефективних форм співпраці архітекторів з населенням, споживачами, з місцевими територіальними спільнотами.

2. У вітчизняній архітектурі, внаслідок особливостей радянської суспільної моделі, середовищні дослідження 70-х — 80-х рр. носили переважно академічний критико-теоретичний характер, а практика містобудування і місторегулювання фактично була закрыта для запозичення західних соціально-організаційних і технічних рішень. Тому в СРСР приклади партисипаційно-середовищної практики були поодинокими.

3. Середовищний підхід і програми участі мають глибоку внутрішню спорідненість, яка полягає насамперед у трактуванні взаємовідносин між

проектувальником-професіоналом і «людиною з вулиці» — потенційним замовником і споживачем. З цього погляду невід'ємною задачею будь-яких програм середовищного проектування є створення плацдармів, на яких можливі постановка, обговорення та вирішення реальних проблем діяльності в архітектурному середовищі, тобто таких, що виникають як у різних персонажей середовища, так і в їхній взаємодії.

2. Аналіз і систематизація прецедентів середовищного проектування і програм участі дозволили виявити циклічні зміни тенденцій розвитку професійної ідеології та практики в архітектурі ХХ ст. Найбільш дбайливе ставлення до сформованого середовища й активне звертання до споживача спостерігаються в періоди еkleктики (остання чверть ХІХ ст.) і постмодернізму (1970-ті - 1980-ті рр.). Радикальні зміни у професійній ідеології у 20-ті і 60-ті рр., пов'язані зі становленням та занепадом модерністської ідеології, протікали на тлі криз професійної свідомості, які були складовими кризових ситуацій у тогочасній культурі та суспільно-політичному житті.

3. У сьогоdnішньому стані професійної практики виділено дві домінуючі тенденції розвитку архітектурної діяльності: неомодернізм, який поєднує професійний етос модернізму із середовищною повагою до контексту, і «архітектуру спільнот», яка передбачає залучення до архітектурної практики середовищної самодіяльності майбутніх споживачів.

4. Виявлено основні перешкоди ефективному використанню середовищних методів у вітчизняній архітектурі, а також впровадженню ПУ у практику архітектурного проектування та управління міським розвитком; у більшості вони пов'язані з залишками періоду державної монополії на адміністративне та ідеологічне управління архітектурною діяльністю:

— недорозвиненість та слабка організаційно-методична забезпеченість муніципальних механізмів управління середовищем;

— відсутність у переважній більшості населених місць консолідованих територіальних громад, слабкий зв'язок місцевої влади з населенням, брак досвіду проведення партисипаційних заходів — громадських слухань, обговорень, соціологічних досліджень, проектно-адвокатури тощо;

— численні неподолані залишки централізованої державної системи проектно-діяльності у системах управління та теоретико-методичного забезпечення та у свідомості самих архітекторів;

— епізодичність, методична та нормативна недозабезпеченість робочих зв'язків між муніципальним рівнем управління, населенням та архітектурно-проектними фірмами, в першу чергу нової генерації;

— моноідеологічність архітектурної підготовки, брак форм та методів вивчення життя реальних міст та поселень, відсутність сучасних міждисциплінарних форм організації навчального проектування.

7. Запропоновано низку перспективних заходів щодо розвитку досліджень, проектної та освітньої діяльності з використанням методів СП та ПУ в Україні. Ці заходи мають здійснюватися рівнобіжно у трьох областях — архітектурно-урбаністичному проектуванні, реформуванні муніципального управління та у підготовці архітекторів:

— запровадження експериментальної практики організації партисипаційних програм та проектів розвитку архітектурно-просторового середовища, узагальнення та поширення досвіду здійснення таких програм;

— доповнення комплексу спеціалізованих регулятивів, що мають відношення до управління розвитком предметно-просторового оточення та закріплення порядку роботи з цим комплексом у статутах громад;

— запровадження тренінгів щодо методів роботи з населенням та міждисциплінарних середовищних студій до програм підготовки у вищій архітектурній школі;

— розгортання і доповнення системи теоретичного і проектно-методичного забезпечення середовищної і партисипаційної практики, насамперед з питань урахування процесів соціальної та культурної стратифікації суспільства та закономірностей формування міського ландшафту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Е. Гелла, А. Буряк. Среда и программы участия //Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. —Харків: ХХІІІ, 1997, №5. — С. 62 – 64.

2. Трудности педагогического и оргуправленческого воспроизводства средовых идей //Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. — Харків: ХХІІІ, 1997, №6. — С. 24 – 26.

3. Архитектура как коммуникация// Wolkenkuckucksheim — Cloud-Cuckoo-Land — Воздушный замок — 2/1997.

http://www/tu-cottbus/de/wolke/rus/Themen/972/Gella/gella_t/html

4. «Программы участия» в системе образования проектировщиков среды //Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. —Харків: ХХІІІ, 1998, №4-5. — С. 19 – 21.

5. Современные подходы к управлению городской средой: проблемы переноса опыта //Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. — Харків: ХХІІІ, 1998, №3. — С. 101 – 102.

6. Формы и прецеденты участия населения в программах городского развития //Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. —Харків: ХХІІІ, 1998, №2. — С. 58 – 59.

АНОТАЦІЯ

Гелла О. І. Середовищний підхід і програми участі в архітектурі 1960 — 1990 рр. — Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата архітектури за фахом 18.00.01 — Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, Харків, 1999 р.

У дисертації розглядаються зв'язки між середовищним підходом і програмами участі як явищами новітньої архітектурної історії. Досліджено й описано процес становлення і розвитку змін середовищної і партисипаційної ідеології в архітектурі ХХ ст. Вперше проведено порівняльний аналіз напрямків і прецедентів теоретичної і проектно-методичної роботи в галузях управління розвитком архітектурного середовища і діяльності по включенню споживачів у проектний процес. Виявлено специфіку застосування методів середовищного проектування та програм участі в Україні в умовах перехідного періоду і причини ускладнень, що виникають при впровадженні середовищних ідей і методів у вітчизняну практику архітектурно-містобудівного проектування, а також в архітектурне навчання та в управління містом. Встановлено, що введення в практику методів середовищного підходу і партисипації повинно здійснюватися одночасно в трьох напрямках — у муніципальне управління, проектування і професійну освіту. Запропоновано моделі включення партисипаційно-середовищних методів у практику архітектурного проектування і муніципального управління і побудови процесу архітектурної підготовки з використанням середовищної ідеології та партисипаційних (міждисциплінарних) підходів і методів.

Ключові слова: середовищний підхід, програми участі, партисипація, міждисциплінарні студії.

АННОТАЦИЯ

Гелла Е. И. Средовой подход и программы участия в архитектуре 1960 — 1990 гг. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 — Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Харьковский государственный технический университет строительства и архитектуры, Харьков, 1999 г.

В диссертации рассматривается связь между двумя явлениями новейшей архитектуры — средовым подходом и программами участия. Исследован и описан процесс становления, развития и изменений средовой и партисипационной идеологии в архитектуре ХХ в. Обнаружено, что сходство этих явлений состоит, прежде всего, в трактовке взаимоотношений между проекти-

ровщиком-профессионалом и «человеком с улицы» — потенциальным заказчиком и потребителем. С этой точки зрения неотъемлемая задача любых программ средового проектирования — создание плацдармов, на которых возможны постановка, обсуждение и решение реальных проблем деятельности в архитектурной среде, то есть проблем, которые возникают у различных персонажей среды и при их взаимодействии.

Проведен сравнительный анализ направлений и прецедентов теоретической и проектно-методической работы в областях управления развитием архитектурной среды и деятельности по включению потребителей в проектный процесс. Результаты этого анализа представлены в виде историко-типологической диаграммы и на аналитических схемах, отображающих основные тенденции и закономерности развития средового и партисипационного проектирования в период между 1940 г. и кон. XX столетия. Выделен ряд основных вех, фиксирующих процесс становления мировой средовой и партисипационной практики.

В результате анализа и систематизации прецедентов СП и ПУ выявлены циклические изменения тенденций развития профессиональной идеологии и практики в архитектуре XX в. Наиболее бережное отношение к сформировавшейся среде и активное обращение к потребителю наблюдаются в периоды эклектики и постмодернизма. Радикальные изменения в профессиональной идеологии в 20-е и 60-е гг., связаны со становлением и упадком модернистской идеологии и протекали на фоне кризисов профессионального сознания, которые, являлись составляющими кризисных ситуаций в культуре и общественно-политической жизни того времени.

На сегодняшний день в профессиональной практике выделены две доминирующие тенденции развития архитектурной деятельности: (1) неомодернизм, который объединяет профессиональный этос модернизма и уважение к сложившемуся контексту; (2) «архитектура сообществ», предусматривающая привлечение к архитектурной практике средовой самодеятельности будущих потребителей.

Выявлены специфика применения методов средового проектирования и программ участия в Украине в условиях переходного периода и причины затруднений, возникающих при внедрении средовых идей и методов в отечественную практику архитектурно-градостроительного проектирования, а также в архитектурное образование и в управление городом. Установлено, что основные направления деятельности по введению в практику методов средового подхода и партисипации должны осуществляться сразу в трех направлениях — муниципальном управлении, проектировании и профессиональном образовании.

Предложены модели включения партисипационно-средовых методов в практику архитектурного проектирования и муниципального управления и

построения процесса архитектурной подготовки с использованием средовой идеологии и партисипационных (междисциплинарных) подходов и методов. Намечен ряд перспективных мероприятий по развитию исследований, проектной и образовательной деятельности с использованием методов СП и ПУ в Украине.

Обоснован тезис о том, что все перечисленные трансформации должны опираться на общую систему теоретического и проектно-методического знания, и определены направления усовершенствования теоретикометодического обеспечения в средовом архитектурно-урбанистическом проектировании и в практике соучастия проектировщиков с населением.

Ключевые слова: средовой подход, программы участия, партисипация, междисциплинарные студии.

THE SUMMARY

Geila H.I. Environmental Approach and Participation Programs in the Architecture of 1960-90th. — Manuscript.

Thesis for the candidate of architecture degree by speciality 18.00.01. — theory and history of architecture, restoration of architectural monuments. — Kharkov State Technical University of Civil Engineering and Architecture, Kharkiv, 1999.

The dissertation is devoted to the analysis of the relations between environmental approach and participation programs. The process of origin, development and change of environmental and participation ideology in the architecture of XX century was investigated and described. For the first time it was carried out the comparative analyses of the trends and precedents of theoretical, design and methodical work in the field of management of architectural environment development as well as in the activity for the inclusion of a customer into the process of design. Particularities of environmental design and participation programs application in Ukraine were educed under conditions of transition period. The reasons of difficulties arising when implementing environmental ideas and methods into national practice of architectural urbanism design as well as into architectural education and city management were also defined. It was determined that the basic direction of activity devoted to the implementation of the environmental approach and participation methods into practice should be carried out simultaneously within three areas: municipal management, designing and vocational education. The modals of participation and environmental methods incorporation into practice of architectural design, municipal management and architectural training process development are offered on the bases of environmental ideology and participation (interdisciplinary) approaches and methods.

Key words: environmental approach, environmental design, participation programs, interdisciplinary study.

Відповідальний за випуск

К.Т. Черкасова

Підписано до друку 22.12.1999. Формат паперу 60x90 1/16.

Папір друк. №2. Надруковано на ризографі. Умовн. друк. дрк. 1,0.

Замов. № 127 Тираж 100 прим.

Типографія

ЗАТ "Медіа-група"

310 092, м. Харків, вул. Студентська, 5/4

451880

АВ 44.517

ПЕРВЫЙ

МИСТ